بۆ ڕۆمان دەنووسین؟

(گفتوگۆیەک لەبارەی ئەدەبی گێڕانەوە لەناو کورددا)

دڵزار حەسەن

پێشگوفتار

هونەری ڕۆماننووسین جگە لە فۆرم و تەکنیک، خەیاڵ و زمان و ئایدیاکەی، پشت بە کۆمەڵێک ماتریالی دیکەی گێڕانەوە دەبەستێت، بۆیە نووسەر بەر لەوەی بڕیاری نووسینی ڕۆمانێک بدا، هەڵبەت ئەو پرسیارەی لەخۆی کردووە کە دەیەوێ چ بنووسێتەوە. هەموو نووسەرێک دواجار لەبەردەم ئەو پرسیارەدایە، ئاخۆ چ دەنووسێ؟ یان دەیەوێت چ بنووسێت. ڕۆماننووس، کە کار لەناو هونەری گێڕانەوەدا دەکا، ناکرێ ئەو پرسیارە بێ وەڵام بۆ خوێنەر جێ بهێڵێ. بێگومان ئەوە ڕا و سەرنج و تێڕوانینێکی وردی توێژەران و ڕەخنەگرانی دنیای ڕۆمانە کە وادەکا نووسەر هەمیشە ئەو پرسیارە لەخۆی بکات، هەر ئەوەش وای کردووە ڕۆمانناسانی جیهانی ئەدەبیاتی گێڕانەوە بەسەر چەند جۆرێک لە ستایل و شێواز پۆلێن بکەن.

جۆرەکانی ڕۆمان زۆرن، ڕۆمانی مێژوویی، ژیاننامەیی، یاداشت، دوکیۆمێنتاری. هەموو ئەمانە شێوازگەلێکن بۆ تێگەیشتنمان لە ڕۆمان. ئەو تیڕوانینەش بەشێکە لەو شێوازانەی تێ بگەین ئاخۆ ڕۆماننووس چۆن مامەڵە لەگەڵ دۆخی دەقەکەدا دەکا.

ڕۆمان و شیعر

پێش ئەوەی لەناو نووسەرانی کورد، قسە لەسەر دۆخی ڕەهەندە تەکنیکی و هونەرییەکانی گێڕانەوە بکەم، باشترە ئاوڕێکیش لەو میراتە ئەدەبییەی خۆشمان بدەینەوە کە بۆمان جێ ماوە.

لەیادی مەکەن مێژووی ئەدەبیاتی ئێمە، بە زارەکی زیاتر و بە نووسراویش لە چەند سەدەیەک تێپەڕ ناکا، کەوایە مامەڵەی ئێمە لەگەڵ دەقی نووسراودا، مێژوویەکی هێندە دوور نییە، ئەوەی بەرهەمیش هاتووە بە شێوەیەکی گشتی هەمووی شیعر و پەخشان و لاواندنەوە بووە، بۆیە ئاساییە کاریگەری ئەو میراتە بەسەر ڕۆماننووسی کورد ببینرێ، بەڵام پرسیارەکە ئەگەر بەو جۆرە بکەین و بڵێین: بۆچی ڕۆماننووسی کورد نەیتوانیوە لە ناو ڕۆماندا، خۆی لەو پەتای زمانی شیعرییە

بپارێزێ؟ ڕەنگە پرسیارەکە بەو جۆرە بکرایە، یارمەتی دەداین تا لەو نیگەرانیانەی خوێنەر نزیک ببینەوە کە دەرهەق بە ڕۆماننووسی کورد هەیانە.

ناکرێ ئەوەشمان لەبیر بچێ و بڵێین ئەو دیاردەیە بەزۆری تەنیا لەناو ڕۆماننووسی کورد بوونی هەیە کە لە زۆر کاتدا زمانی شیعری بەسەر ڕۆمانەکەیدا زاڵە. لەهەمان کاتیشدا ناکرێ ئەو مێژووەش نادیدە بگرین کە یەکەم ڕۆمانی بەرهەم هێناوە و بەتەواوی بە زمانێکی شیعری نووسراوەتەوە.

ڕۆمانی «کەری زێڕین»ی لۆکیوس ئەپۆلیوس ١٢٥ – ١٨٠ز ، کە فەیلەسووفێکی ئەمازیغییە، داستانەکەی بەشێوەیەکی پەخشان نووسراوە، ئەمەیان وەک یەکەم ڕۆمانی جودا لەوانی دیکە، بە فۆرمێکی جیاوازتر لەوانی پێشوو نووسراوەتەوە، بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی «سێرڤانتس» دەبینین لە ڕۆمانی «دۆنکیشۆت»دا، کە ساڵی ١٦٠٥ نووسراوە. گۆڕانێکی جەوهەری بە دنیای ڕۆماننووسین دەدا. بیریشمان نەچێ جگە لە زمانی شیعری، شێوازی دارشتنی داستانئامێز هەمیشە بەسەر ڕۆماندا زاڵ بووە. عەلی عوسمان یەعقوب لە کتێبی ڕۆمان (ژانری تەکنیکە جوانەکان و ڕەگەزە فرە ڕەهەندەکان) ئاماژە بە کتێبێکی «فرانکۆ مۆرێتی» دەکات بەناوی (داستانی سەردەم) دەڵێت: ڕۆمانە بەناوبانگەکانی وەک (یۆلیسیس و سەد ساڵ تەنیایی) لە بنچینەدا داستانن و بەهەڵە بە ڕۆمان ناونراون، کەوایە ئەو کێشەیە گرفتێکی جیهانییە، بەڵام بەدیوێکی ئەدەبی و زانستییەوە پێش ئەوەی کێشەی ڕۆماننووسانی جیهانی بێت، گرفتی ئێمەی ڕۆماننووسی کوردە کە بۆچی بەو زمانە شیعرییە ڕۆمان دەنووسین؟ گرفتەکەش پێوەندی بەو دۆخەوە هەیە کە فۆرمی مامەڵەی ئێمەی لەگەڵ دەقدا بەرهەم هێناوە.

دنیای ئەدەبی ئێمەش بەراورد بە گەلانی دیکە دوور بووە، لەبەرهەمهێنانی ڕۆمان وەک کەرەستەیەکی پێشکەوتووی جیهانی بۆرژوازی، کۆمەڵگە نەریتییە نا پیشەسازییەکان و کشتوکاڵییەکان درەنگ دەستیان بە گێڕانەوە گەیشت. دەتوانین داستانی «مەم و زین»ی (ئەحمەدی خانی ١٦٥١ – ١٧٠٦) بە یەکەم داستانە شیعری کوردی ناوببەین، بەڵام ناتوانین وەک هونەری گێڕانەوەی تەواو ڕۆمانئامێز بیخوێنینەوە، چونکە هەڵگری ڕەگەزی ڕۆمان نییە. لەلایەکی دیکەوە نموونەی وەک (ئەحمەد موختار جاف ١٨٩٨ – ١٩٣٥)مان لەبەر دەست دایە، یەکەم بەریەککەوتنی لەگەڵ هونەری گێڕانەوەدا لە ڕۆمانی «مەسەلەی ویژدان»ەوە بۆ دروست دەبێت کە لە نێوان ساڵانی ١٩٢٧ – ١٩٢٨ نووسیویەتی و لە کۆتایی ساڵانی حەفتای سەدەی بیست چاپ دەکرێ، بەڵام کورد لە پێشتردا ڕۆمانی «شڤانێ کورمانجا»ی (عەرەبی شەمۆ ١٨٩٧ – ١٩٧٨) خوێندووەتەوە کە لە ساڵی ١٩٣٥ بە پیتی ڕووسی چاپ کراوە، پاشان ڕۆمانی «پێشمەرگە»ی ڕەحیمی قازی، کە ساڵی ١٩٦١ لە شاری بەغدا چاپ دەبێت. بەرە بەرە خوێنەری باشوور، بەتەواوی بە هونەری گێڕانەوە ئاشنا دەبێ. دوای ئەو «ژانی گەل»ی ئیبراهیم ئەحمەد دێت کە ساڵی ١٩٥٧ دەینووسێ و ساڵی ١٩٧٢ چاپ کراوە. ئەگەر بمانەوەی پۆلینێکی گەشەکردن و نوێبوونەوەی ڕۆمانی کوردیش بکەین، سەرەتای ساڵانی ١٩٨٠ تا ١٩٩١ محەمەد موکری و حوسێن عارف و عەزیزی مەلای ڕەش و حەمە کەریم عارف و کاروان عەبدوڵلا و د. نافع ئاکرەیی و حوسام بەرزنجی و عەبدوڵلا سەراج و.....تاد. دروست دەبن و چەند ڕۆمانێک لە شاخ و شار بڵاودەکەنەوە.

لە ناوەڕاستی ساڵانی نەوەدەکان شێرکۆ بێکەس دیوانی (خاچ و مار و ڕۆژ ژمێری شاعیرێ) بڵاو دەکاتەوە و ناوی دەنێ «ڕۆمانە شیعر»، ئەو نەفەسە شیعرییەی شێرکۆ بێکەس کاریگەری بەسەر هەندێک لە ڕۆماننووسی کورد هێنا و ئەوانیش دوای ئەو کە ڕۆمانیان نووسی، زمانێکی تەواو شیعرییان بەکارهێنا و دەرگایەکی خراپیان بۆ ڕۆماننووسانی پاش خۆیان کردەوە. ڕۆمانەکانیان بەزمانێکی تەواو شیعری و دروستکردنی وێنە و وروژاندنی خەیاڵی خوێنەر دەڕازاندەوە و کەمترین دیالۆگ و ڕووداوی تێدابوو، زیاتر دروستکردنی وێنەی شیعری بوون.

لە کۆندا تەکنیک و زمانی ڕۆمانی کوردی یەک شێواز بووە، لە هەندێکیان نەبێ کە جیاواز نووسیویانە، بەڵام دوای ئەو ماوەیە، کۆمەڵێک ڕۆماننووس ڕۆمانەکانیان چاپ دەکەن، لە ڕووی فۆرم و زمانەوە هونەری گێڕانەوەیان لەوانی دیکە جیاوازە. دەتوانین بڵێین زاڵبوونی زمانی شیعری بەسەر ڕۆماننووسی کورد، بە تەواوی لەو قۆناغەدا دەردەکەوێت، ئەو تەوژمەش لەسەرەتای ساڵانی ٢٠٠٠ دەست پێ دەکات. دەتوانم بڵێم لە ڕۆمانە سەرەتاییەکانی وەک (مەرگی تاقانەی دووەم، دواهەمین هەناری دنیا، شاری مۆسیقارە سپییەکان)ی «بەختیار عەلی»یەوە فۆرم وەردەگرێ و لەلای بەشی زۆری ڕۆماننووسە لاوەکانی دوای ئەو بە تەواوی ڕەنگ دەداتەوە.

شاردنەوەی گرێ لە ڕۆماندا

چەمکی (گرێ) جگە لە پێناسە ئەدەبییەکەی کە مانایە بۆ بەستنەوەی ڕووداوی ناو ڕۆمانەکە بەیەکترییەوە، بەمانایەکی دیکە دروستکردنی خەتی بەیەکەوەگرێدراوی ناو گێڕانەوەکەش دەگەیەنێ، واتە نووسەر بەهۆی گێڕەوە و سەبکەکانییەوە، فەزایەکی تۆکمە دەسازێنێ، بۆ ئەوەی دەزووی پێکەوە گرێدراوی چیرۆکەکانی لەگەڵ یەکتری نەپچڕێ، هەرکاتێکیش نووسەر ویستی ئەو دەزووە باریکە لە خوێنەر ون بکات و وەک خۆی پێی نەداتەوە، فەزای ڕۆمانەکە تێک دەچێ، ئەو کارەش دەکرێت و هیچ نەنگیش نییە، بەڵام تا ئەو شوێنەی لەچوارچێوەی هونەری گێڕانەوەکە دەرنەچێت و جوانی کەرەستەی بەیەکەوە بەستانەوەکەی لەدەست نەدا.

هەرکاتێک نووسەری ڕۆمان یاری بەهەستی خوێنەر کرد و بەناوی پاراستنی گرێی ناو ڕۆمانەکە شتی لە خوێنەر شاردەوە، ڕەنگە خوێنەر لەوە خۆش نەبێت و ئیدی دەستبەرداری خوێندنەوەی ڕۆمانەکە بێت! چۆن وا بکەین خوێنەر بێزار نەکەین و ئازاری هەستەکانی نەدەین، بەوە دەکرێ خۆت لەفریودانی خوێنەر بپارێزی. هەر خوێنەرێک هەستی بە فریودان کرد، ئیدی ناتخوێنێتەوە. بۆ ئەوەی وا نەبین، دەکرێ پلۆت و گرێیەکانی ناو ڕۆمان هێندە بە نادیاری بمێننەوە، تاکوو زیاتر چێژ بە خوێنەر بدا و جوانی بە ڕۆمانەکە ببەخشێ.

پێناسەی (گرێ)ش وەک خۆی تا ئێستا بەزانستی نەکراوە، هەر توێژەر و ڕەخنەگرێک بەجۆرێک لێکی داوەتەوە. چەمکەکە خۆی مانای زۆر هەڵدەگرێ، زۆر کاتیش چەمکە ئەدەبییەکان، لەناو پراکتیکدا مانای دروستتر وەردەگرن. نووسەر خۆی دەزانێ چۆن مامەڵە لەگەڵ (گرێ)ی ناو ڕۆمانەکانیدا دەکا، ناشێ نووسەر بیت و ئاگات لەو چەمکانە نەبێ، چونکێ جەوهەری ڕۆمان دوای «ئایدیا و ماتریالەکانی» پلۆتەکانێتی کە نووسەر چۆن چۆنی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات. شاردنەوەی (گرێ)کانیش تا ئەو شوێنەی کە جوانی بداتە ڕۆمان دروستە. نووسەریش مافی خۆیەتی ئەو یارییە دەگەڵ خوێنەردا بکا.

تەکنیک و فۆرم و زمانی گێڕانەوە بۆ نووسەری ڕۆمان، سەنگی مەحەکی سەرکەوتنەکانیەتی.

بەلای منەوە (گرێ) ئەو دۆخە شڵەژاوەیە کە نووسەر دەرمانی دەکات و فەزا دەروونییەکەی ڕێک دەخات. لەناو ئەو دنیایەدا نووسەر ڕۆڵی کۆکردنەوەی ماهییەتی چیرۆکەکان دەبینێ. بەدیوێکی تر، بوونی (گرێ) ئەگەر بۆ ڕۆمان بەهای خۆی هەبێ، چاودێریکردن و بەیەکەوە لکاندنیان زیاد لەوە بەها دەداتە ڕۆمانەکە. دەکرێ لە هەندێ جێگەدا وەک مەتەڵ مامەڵ لەگەڵ «پلۆت»دا بکرێ، بەڵام ناگونجێ خوێنەرانت بێ وەڵام بەدیار ڕۆمانەکەتەوە جێ بهێڵی.

بۆ زیاتر ئاشنابوونمان بە جەوهەری ئەو بابەتە، پێم باشە سەرنجتان بۆ تێگەیشتنێکی نووسەری ئەمریکایی «واین بۆس» ڕابکێشم. ئەو پێیوایە نووسەر لەناو تێکستدا بە هۆی کۆمەڵێک گرێوە کە وەک تەونی جاڵجاڵۆکە بەدەوری ڕۆماندا دروستی دەکات، لەناو دەقدا ڕەسمی خۆی وێنا دەکا و لەتەک ئەوەشدا وێنەی خوێنەر لە نزیک گێڕانەوەکەی دادەتاشێ. شێوەی خوێنەرێک لە تەنیشت خودی دووەمی خۆیدا، بەفۆرمێکی جیاواز بنیاد دەنێتەوە.

بە دیوێکی دیکەوە دەنووسێت: مەزنترین خوێندنەوەی دەق ئەوەیە، هەردوو خودەکە خوێنەر و نووسەر- کارەکتەرە ڕاستەقینە و دروستکراوەکە، پێکەوە هەڵبکەن و بگونجێن، هەڵبەتە زۆریش کەم ڕووی داوە نووسەری ڕۆمان بێ ڕاناوی کەسی یەکەم شتێک بگێڕێتەوە، ئەوەیان مەگەر لە ڕۆمانی «لۆلیتا» بەرچاومان بکەوێت و نووسەرێکی وەک «ڤلادیمێر نابۆکۆڤ» توانایی ئەو هونەرەی هەبێ. ناشکرێ کارەکانی «فۆکنەر»یش نادیدە بگرین و پێمان وابێ ئەستەمە بێ پلۆت، توانیبێتی چیرۆکەکە بگێڕێتەوە، باوەڕپێکراویش نییە هەموو چیرۆکەکانی فۆکنەریش بە هی نووسەر بزانرێ، مانای وایە ئەو کەسە هێشتا لە دنیای ڕۆمان نەگەیشتووە!؟ کەوایە لە هونەری گێڕانەوەدا گرێ هەیە، گرێیەک نووسەر ئاڵۆزی دەکات و خوێنەر دەیکاتەوە، یان نووسەر پەرتی دەکات و خوێنەر گرێی دەداتەوە.

«کاروان کاکەسوور» لە ڕۆمانی (ئای لەڤیلیا لەڤیلیا، کەناڵی مەیموونە چەکدارەکان، ڕێبەنێکی سوور و ملپێچێکی ڕەش) ئەو شێوازەی بەکار هێناوە. سەرەتایەکی ئاڵۆز بە جۆرێک، کارەکتەری زۆر لاوەکی دروستی دەکا، بەڵام دواجار ئەو کارەکتەرە لاوەکییە دەبێتە پاڵەوانی ناو ڕۆمانەکە و گرێی دیکە دەخولقێنێت. جیاوازی هونەری گێڕانەوەی (کاروان کاکەسوور) لەوەدایە ڕووداو وەک «پلۆت» گرێی ناو ڕۆمانەکە مامەڵەی لەگەڵدا ناکات، بەڵکوو دێت خوێنەر ناچار بە دروستکردنی ئەو گرێیە دەکات لە زیهنی خۆیدا، لەلایەکی دیکەوە کە سەیری ڕۆمانی «شار»ی حسێن عارف دەکەین، دەستپێکی گێڕانەوەکە بە دیالۆگ و گفتوگۆ لەگەڵ جیهانی ناوەوە و دەرەوەی مرۆڤەکان دەست پێ دەکات، کە سەرەتای چیرۆکەکانی چاو لێ دەکەی، هەست ناکەی هیچ گرێیەک هەبێ ڕووداوەکان بەیەکەوە ببەستێتەوە، ئەمەش لە ڕۆمانی جیهانیدا بەتایبەت لە ڕۆمانەکانی «جیمس جۆیس»دا هەستی پێ دەکرێ کە چیرۆکەکانی وا خۆیان دەردەخەن کەوا هیچ گرێیەک و چوارچێوەیەکی دیاریکراویان نەبێت.

پێچەوانەی ئەو ڕەوتەشمان هەیە، بۆ نموونە «بەختیار عەلی» کە هەر لە سەرەتای ڕۆماندا بیرۆکەکەی دەگەیەنێت، بەڵام لە ژوورەوە قووڵ دەچێتە ناو ڕووداوەکان، جار هەیە خوێنەر دەڵێت ئەو فکرەکەی گەیشتووە و ڕوونە کە باسی چی دەکات و پێویست ناکات بیخوێنمەوە، بەڵام سیحری گێڕانەوەی بەختیار عەلی لەوەدایە کە پێشتر ئایدیای ڕۆمانەکەت پێ دەناسێنێت و تەنیا بە هۆی ماتریالەکانییەوە

دەتباتــە دنیایەکــی دیکــە و ڕێــگا بــە خوێنــەر نــادات بــە یەکــەم فکــرە بیگەیەنێــت کــە خــۆی مەبەســتیەتی، دواجــار تــۆی خوێنەریــش بــە ئاســانی دەســتبەرداری خوێندنــەوەی ڕۆمانەکــەی ببیــت! ئــەو نایــەوێ بــە ئاسانی خــۆی بەدەستەوە بــدات. لــە ڕۆمانــی (داگیرکردنــی تاریکی) بەختیار عەلــی دا هــەر لــە لاپــەڕەی یەکــەم، پێمــان دەڵێــت «عیســمەت ئۆکتــای» لــە چەقــی شــارۆچکەی «نوشــەهیری» ناوەڕاســتی ئەنــادۆڵ-ی باکــووری کوردســتان، بەیانییــەک لەخــەو هەڵدەســتێت و زمانــی تورکــی بیرچووەتــەوە و بەزمانێکــی نــوێ قســە دەکات کــە زمانــی کوردییــە. ئایــا ئــەوە هیــچ گــرێ و پێچوپەنایەکــی تێدایــە؟ بــەڵام بــڕۆ ڕۆمانەکــە بخوێنــەوە، بزانــە چ حەشــرێک بــە هونــەری گێڕانــەوە دەکات و چــۆن چۆنــی خوێنــەر بــە جیهانێکــی ئاڵــۆز دەبەســتێتەوە، لــەم لاشــەوە دنیایــەک گرێــی دیکــەت بــۆ بەرهــەم دەهێنــێ. بەختیــار عەلــی بارتەقــای ســەلیقەی لــە هونــەری گێڕانــەوەدا، بەڵکــوو زیاتــر کار لەســەر ئایدیــا و میتــۆدەکان دەکات، بــۆ نموونــە لــە (داگیرکردنــی تاریکــی)دا فەلەســەفەی (کۆیلــە و دەرەبــەگ) ی «هیــگڵ» وەردەگرێــت و لــە دنیــای ڕۆمانــدا تەوزیفیــان دەکاتــەوە.

چۆن لە ڕۆمانی فرەدەنگی تێ بگەین

فۆرمــی «فرەدەنــگ»ی ســەرەتا (فیــودۆر دەستۆیڤیسکی ١٨٢١- ١٨٨١) لەناو دەقی ڕۆماندا ئەزموونــی کــرد، بــە شــێوەیەک ئــەو چەمکــەی بەرجەســتەکرد کــە ئــازادی بــە کارەکتەرەکانــی دا چــۆن چۆنــی مامەڵــە لەگــەڵ دۆخــی دەروونــی خۆیانــدا بکــەن، ئەویــش لــە ڕیگــەی دیالۆگــی «خودســالارییەوە» وێنــای دەکــردن، بــەڵام توێژەرێکــی وەک (میخاییــل باختیــن ١٨٩٥ - ١٩٧٥) ئــەو زاراوەیــە دادەهێنێت و لەســەر بنەمای (کەرنەڤاڵ ، خەنــدە ، فرەدەنگی) دەیگوازێتەوە نــاو ئەدەبــی گێڕانــەوە. ســەرەتا ئــەو فرەدەنگییــە لەنــاو هونــەری ســەمفۆنیا هەســتی پــێ کــراوە و مۆســیقای لــە تاکئــاوازی بــۆ فرەئــاوازی گــۆڕی کــە دواجــار لــە میلۆدییەکــدا یــەک دەگرنــەوە، دواتــر وەک شوناســێک بــە ڕۆمانــەوە نووســاوە و وەک میتۆدێک ڕۆمانی فرەدەنگی لێوە خوێنراوەتــەوە.

جەوهــەری پەیدابوونــی بنەماکانــی «دەنگجیــاوازی» لەنــاو ڕۆمانــدا بــۆ هونــەری دیالــۆگ دەگەڕێتــەوە کــە نووســەر بــە چ تەکنیکێــک مامەڵــە لەگــەڵ دەنگەجیاوازەکانــی نــاو گێڕانەوەکــەی دەکات. دیــارە ئــەو میتــۆدەش لــە بەرانبــەر ڕۆمانــی «یەکدەنگی»یە، کــە لەکۆنــدا ڕۆماننووســانی ناچــار بــەو تەکنیکــە کردبــوو.

دوای ئــەوە مەزنتریــن گــۆڕان، بەســەر دۆخــی گێرانــەوەدا هــات. باختیــن «مەرگی هەمــوو شــتزانی» ڕاگەیانــد و دیالۆگــی دەنگــی جیــاوازی لەنــاو گێرانەوەدا، کــردە ســەنگی مەحەکــی ســەرکەوتنی ڕۆمــان. ئــەو فرەڕەنگییــەش لەنــاو هونــەری ڕۆمانــدا بــۆ ئەوەیــە تــا کارەکتــەرەکان، ڕووداوەکان ، دەنگی گێڕەوە زیاتــر لــە خەڵــک نزیــک ببێتــەوە، چونکــە ئەرکــی حیکایەتخــوان ئــەوە نییــە خــۆی هەمــوو شــتزان بــێ، ناکــرێ تــۆ لەیــەک کاتــدا هەمــوو ڕۆڵێــک ببینــی. زمانــی تێگەشــتن و ئاخاوتنــی کەســێکی میللــی لەگــەڵ بیرکەرەوەیــەک جیــاوازە، چــۆن ئــەم دووانــە بەیــەک هەناســە قســەدەکەن. هەڵســوکەوت و جــۆری ژیانــی مەلایــەک لەگەڵ نوێژخوێنێــک جیاوازە، ژنێــک لەگــەڵ پیاوێک، منداڵێــک لەگــەڵ بەســاڵاچوویەک، ڕێبوارێــک لەگــەڵ خــاوەن ماڵێــک، برســییەک لەگــەڵ تێریــک، بکوژێــک لەگــەڵ بــێ تاوانێــک، دادوەرێــک لەگــەڵ پۆلیســێک، ئەوانــە گشــتیان لەنــاو کۆمەڵگــەدا، زمــان و ئەتەکێــت و شــێوەی ئاخاوتنــی تایبــەت بەخۆیــان هەیــە، ناکــرێ وەک یــەک بیربکەنــەوە و قســە و هەڵســوکەوت بکــەن. هونــەری گێرانــەوەی نــوێ پێمــان دەڵێــت: ناگونجــێ هەمــوو ئــەو دەنگــە لەنــاو خۆتــدا قــووت بدەیــت و بــە زمانــی گێــڕەوەی هەمــوو شــتزان پێــم بدەیتــەوە، ئــەوە

خراپترین جۆری ڕۆمانە کە بەشێک لە ڕۆماننوسی ئێمە پەیڕەوی دەکەن و تاکوو ئێستا بەتەواوی دەستبەرداری نەبووینە.

لە ڕۆمانی فرەئاوازیدا هەموو کارەکتەرێک دەبێتە خاوەنی دەنگی خۆی، خاوەن ئیرادە و ویستی ئازادانەی خۆی، کەس ناچار بە تەمسیلکردن و خۆنمایشکردن و خۆکردنە ئەوی دیکە ناکرێ، هەرکاتێک نووسەری ڕۆمان هەوڵی دا کارەکتەر ناچار بە خۆکردنە ئەوی دیکە بکات، لەکۆتاییدا خوێنەر — ڕەخنەگر ، لەو دیمەنە لاوازانە تێ دەگات و بەزەیی بە ڕۆماننووسدا دێتەوە کە بۆچی ئازادی کارەکتەرەکانی زەوت کردووە. ئاخر کارەکتەر لەناو ڕۆماندا ئازادە، وەک چۆن لەماڵەوە ئازادە چۆن دەخەوێ، کەی نان دەخوات، کەی نەخۆش دەبێ، چۆن سەفەر دەکات، چ دەپۆشێ، چۆن بیردەکاتەوە، بەڵام کاتێک نووسەری ڕۆمان ئەو تایبەتمەندییانە لە کارەکتەر وەردەگرێتەوە و خۆی ڕەنگیان دەکات و خۆی چۆنی بوێت، ئاوا نمایشیان دەکا، بێگومان ئەو کاتە قسەکەی (نیتشە ١٨٤٤ — ١٩٠٠) ڕاست دەردەچێ کە دەڵێت: ڕۆمان لە درۆیەک زیاتر نییە. بۆ ئەوەی ڕۆمان لەدرۆی گەورە دەربازبکەین و ڕەنگی کارەکتەرەکان نەگۆڕین و خوێنەر فریو نەدەین، چاکترین کارێک ئەوەیە پارێزگاری لەفرەدەنگی ڕاستەقینەی ناو ڕۆمانەکانمان بکەین.

کات و فانتازیای شوێن لە ڕۆماندا

من لە نۆڤڵێتی (ئەستێرەی ژەنیار) شارێکی مەجازیم دروست کردووە و کات و شوێن، لاستیکین و هەمیشە کەرەستەکانیان تێدا ون دەبن. ویستوومە لەڕێگەی ئەو گێرانەوەیەدا مێژوویەک بخوڵقێنم کە بەدیوێک پێوەندی بە واقیعی خۆمانەوە هەبێت و لەلایەکی دیکەوە کەس وا تێ نەگات باسی دیرۆکێک و ڕووداوێکی دیاریکراو دەکەم، بەڵام بیرۆکە و کەرەستەکانی ناو گێڕانەوەکە خۆماڵییە و سەت لەسەت پێوەندی بە کولتوور و نەریتی کوردەوارییەوە هەیە. ئەو جۆرە مامەڵەکردنە لەگەڵ ڕووداو و شوێن و کاتدا گونجاوە، چونکە من ڕۆمانی مێژوویی نانووسم تا پابەندی هەندێک بنەمای مێژوویی بم، ئەوە بۆ ڕۆماننووسانێکی وەک «میران ئەبراهام» دروستە کە لە ڕۆمانی «خانەقای میرزا» ناوی کارەکتەر و شوێن و کاتەکان وەک خۆی دەهێنێ، یان ئەوەی «جان دۆست» کە لە ڕۆمانی «مژەئاباد» و «میرنامە»دا کردوویەتی. لەلایەکی دیکەوە بنواڕە ڕۆمان و یادەوەرییەکانی «کەریم کاکە» سەیردەکەی بەزمانی ڕۆمان و دیدێکی واقیعیانە نووسراونەتەوە، بەڵام بۆ «شێرزاد حەسەن» لەڕۆمانی «شەوی دابەزینی عیسا»، یان بۆ نووسەرێکی وەک «هیوا قادر» لە ڕۆمانی «ماڵی پشیلەکان»، هەروەها «عەتا نەهایی» لە ڕۆمانی «باڵندەکانی دەم با» مامەڵەیان لەگەڵ کات و شوێن و چیرۆکەکاندا زۆر جیاوازتر دەردەکەوێت.

لێرەدا هیچ پێوەرێک بۆ پەسندی هیچ کامێکیان نییە، چونکە ڕۆمانی مێژوویی و واقیعی وامان هەیە سەرسام دەبین بەو هەموو هونەرکاری و جوانییەی کە لە گێڕانەوەکەیدا بەکار هێنراوە، لەکاتێکدا ڕۆمانی دانسقەی واشمان هەیە، کە ڕووداوەکانی هەموو خەیاڵین و هیچ پێوەندییەکیان بە واقیعی حاڵی کەسەوە نییە، بەڵام دەبینین تەکنیک و فۆرمێکی گەلەک نایابی هەیە، کەواتە قسەکە پەسندی و نا پەسندی نییە، بەڵکوو جۆری بەرهەم و هونەری گێڕانەوەکەیە، ئاخۆ نووسەر چۆن واقیع و خەیاڵ لەناو ڕۆماندا تەوزیف دەکات. بۆ نموونە زۆر کەس ئەزموونی ژیانی خۆی دەکاتە

بنەمای ڕۆمان، یان گۆشەیەک لە بەسەرهات و بەریەککەوتنی هەندێک ڕووداو دەکا بە هەوێنی ڕۆمانەکەی، لەوێڕا ئیدی ئیش لەسەر فەزای گشتی ڕۆمانەکەی دەکا، یان ڕۆماننووس چاوێکی کراوە و تیژی بۆ بینینی شتەکان هەیە، بەکراوەیی بابەتەکان نابینێ، ئەو بەدیوێکی قووڵەوە دەنواڕێتە کۆی ڕۆمانەکە، بەڵام لە پەنجەرەوە دەچێتە ناو دنیا بێ بنەکەی گێڕانەوەوە.

دەتوانین بڵێین: زۆر لە کەرەستەکان دەتوانرێت ببن بە ڕۆمان، بەڵام ناکرێ ئەوەشمان لەبیر بچێتەوە، ئاخۆ هەموو کەرەستەیەک بە کەڵکی ڕۆمان دێت؟ یان هەموو ڕووداو و گێڕانەوەیەک دەشێ ببن بە هەوێنی ڕۆمان و وەک بابەتی گێڕانەوە مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت؟ بۆ خۆم پێموایە هەموو شتێک بابەتی ڕۆمان نین، ناشکرێ، ئەوانەی واقیعین، یان ئەوانەی لەخەیاڵی خۆتدا دروستیان دەکەی بکرێنە بابەتی ڕۆمان و وەک ڕووداو سەیریان بکەیت.

یاریکردن بەکات و شوێن ئاساییە و گێڕەوەر خۆی ئازادە چۆن مامەڵە لەگەڵ دۆخی کات و شوێنەکان دەکا، یان ڕووداو چۆن لە ناو ڕۆمانەکانی تەوزیف دەکات، بەڵام ناشێ هەرچی ڕووداوێک بیستمان، یان بینیمان بیخەینە ناو ڕۆمانەوە! ڕۆمان خۆ «حاویە» نییە تا هەرچی بوو بیخەیتە ناوی، دەبێ بزانی چ بە کەڵکی ئەو دنیا جوانەی ڕۆمان دێت، ئەوجا وەک ڕۆمان کاری لەسەر بکە و بینووسەوە. بە نموونە کاتێک (ئێرنست هەمەینگوای ١٨٩٩ – ١٩٦١) ڕۆمانی «پیرەمێرد و زەریا»ی بڵاوکردەوە، لێیان پرسی ڕۆمانەکەت زۆر بە کورتی نووسیوە و قەبارەکەی زۆر بچووکە؟ ئەمیش گوتی: دەمتوانی ئەو چیرۆکە بکەمە هەزار پەڕە و زیاتریش، بەڵام دەبێ بزانین چ دەگێڕینەوە، پێویستە تەنیا ئەو شتانە بنووسینەوە، کە بەکەڵکی ڕۆمان دێن، کەوایە ڕۆمان خەڵقەندەی دەستی نووسەرە، خۆی دەزانێ چ چیرۆکێک خەڵق دەکات.

ئەدەب و شیعر و مەرگی ڕۆمان

ئەدەب باڵاترین زمانی دەربڕینی مرۆڤە کە پێی گەیشتووە، ئاسان نییە ئەو باڵایە بڕووخێ، یان کاڵ بێتەوە. لەناو ئەدەبدا ژانری شیعر سەرچاوەی دەریای لەبن نەهاتووی ئەدەبە. هیچ ئەدیبێک بێ زمانی شیعری و هەستی شاعیربوون نەیتوانیوە دەق بنووسێ. شیعر هەمیشە لە ئەوپەڕی باڵایی خۆیدا ماوەتەوە. من هیچ نیگەران نیم لە شیعر، شیعر پێوەندی بەجەوهەری بوونەوە، بە هەستەکان و ویژدان و ڕوحیەتەوە هەیە. بڕۆن سەیری داستانی گلگامێش بکەن، ئاڤێستا، تەورات، ئینجیل، قورئان بخوێننەوە، ئەوجا تێ دەگەین هەناسەی شیعر چ مەزنییەکی بە گەشەی زمانی مرۆڤ داوە. «ئەفلاتوون» شاعیران لە کۆمارەکەی دەردەکا، بەڵام کتێبەکەی پڕە لە میتافۆر، بیخوێننەوە بزانن چ وشەسازییەک لە ناو کایەکاندا دەکات. ئەگەر ئەفلاتوون شاعیر نەبووایە، هیچ کاتێک نەیدەتوانی بەو زمانە قووڵە سکێچی کۆمارەکەی دابڕێژێت.

قسەکردن لەسەر «مەرگی شیعر»، یان «مەرگی ڕۆمان» ئاسان نییە. ئێمە لەو جیهانەدا لەناو بوونێکدا دەژین خوڵقاندنەکەی بە دەستی ئێمە نییە، گەردوون بۆی خوڵقاندووین، ئێمەی مرۆڤ شیعرمان بەرهەم نەهێناوە تا بتوانین بیمرێنین! هیچ تواناییەکمان بەسەر کۆتایی هێنان بە هیچ هەستێکی مرۆڤ نییە. شیعر هەستە، باڵاترین زمانە کە مرۆڤ لەگەڵ خودا، سروشت، ژیاندا قسەی پێ کردووە، زمانێک پێش ئەوەی قسە بێت، «وەحی» بووە، کەواتە شیعر پێوەندی بە وەحییەوە هەیە، وەحی بەو مانایەی کۆنتێکستی نێوان مرۆڤ و بوونە. شیعر بوونی ئێمەیە، ئێمەی مرۆڤ توانایی لەدەستدانی ئەو بوونەمان نییە،

ئـەو لـە دەرەوەی ئیـرادەی مرۆڤـە.

بۆ ڕۆمان دەنووسین؟

بـا بـەو پرسـیارە دەسـت پـێ بکەیـن، ئایـا زۆربوونـی ڕۆماننـووس کێشـەیە؟ بەڵـێ گرفتێکـی زۆر گـەورەی ئەدەبـە! چـۆن؟ بـا نەختێـک دوورکەوینـەوە و فەزاکـەی فـراوان بکەیـن و بـە وردی قسـە لەسـەر بابەتـی زۆریـی ڕۆماننووسـی کـورد بکەیـن، بزانیـن بـۆ وایـە. ڕەنگـە لەمـەدا بیرکردنـەوەی جیـاوازم هەبـێ، چونکـە پێـش ئـەوەی قسـە لەسـەر ئەوانـی دیکـە بکـەم، دەمەوێ لەسـەر ئیشـەکانی خـۆم بوەسـتم. زۆر جـار ئـەو پرسـیارە لەخـۆم دەکـەم کـە بـۆ دەنووسـم؟ بـە دیاریکراوی بـۆ ڕۆمـان دەنووسـم، یـان بـۆ دەسـتم بـۆ هونـەری گێڕانـەوە بـردووە، لەکاتێکـدا دەکـرا لـە جێگـەی دیکـە و بـە فۆرمـی جیاوازتـر لـەو هونـەرە دەرکەوتمایـە.

یەکێـک لـەو پرسـیارە باشـانەی نووسـەر لەخـۆی بـکات ئەوەیـە، دەیـەوێ چ بنووسـێ؟ کاتێـک وەڵامـی ئـەو پرسـیارەت دەسـت کـەوت، ئەوجـا بیربکـەوە ئـەو شـتەی تـۆ بەنیـازی بینووسـی، بـە چ شـێوازێک دەری دەبـڕی. ئـەو فۆرمـەی تـۆ هەڵیدەبژێری سـەنگی مەحەکی سـەرکەوتنی تۆیە، بـۆ نموونـە مـن دەمـەوێ لەسـەر ناداپـەروەری نـاو کۆمەڵگـە و پرسـی دیـاردە کۆمەڵایەتییـەکان، نەخۆشـییە دەروونییـەکان، شـەڕانگێزی مـرۆڤ، سیاسـەت، ئابـووری، نیشتمانسـازی، پەرەپێدانـی مەدەنـی، شـەڕ و ئاشـتی و هـەژاری و کۆیلایەتـی و ئاغـا و زەنگیـن و....تـاد شـتێک بنووسـم، کـە وەک نووسـەرێک دەمـەوێ لەسـەر ئـەو بابەتانـە بنووسـم، بـۆ دەبـێ هـەر بـە زمانـی گێڕانـەوە بێت، کێشـەکە لێرەدایـە، هـۆی چییـە بـۆ دەربڕینـی ئـەو بابەتانـە پەنـا بـۆ ڕۆمـان و هونـەری گێڕانـەوە ببـەم. لەکاتێکدا ئەگـەر ماوەیـەک هەست لەخـۆت ڕابگـری و بـە وردی بـوار بدەیتـە بیرکردنـەوەت، تێگەیشـتنت، قەڵەمەکـەت، ڕوانینـت، باشـتر لەدۆخـی نووسـەربوونی خـۆت حاڵـی دەبـی.

«شـێرکۆ بێکـەس» تـا مردیـش چیرۆکێکـی نەنووسـی، «حەمەسـەعید حەسـەن» بـەو زمانـە پـاراوەی خـۆی، بـەو زمانـە شـیرینەی کـە باڵایـە لـە گێڕانـەوەدا، بـەڵام نەمانزانیـوە ڕۆمانێـک، یـان چیرۆکێکـی نووسـیبێ، لەکاتێکـدا ئەگـەر بینووسـێت زۆر لەمـن باشـتر و هەزارانـی وەک مـن جوانتـری دەنووسـێ، کەواتـە نووسـەر پێویسـتە بزانـێ چ دەنووسـێ.

یەکێـک لـە کارە خراپەکانـی گەنجانـی ئـەو سـەردەمە، پەنـا بردنیانـە بـۆ شـیعر و ڕۆمـان، چونکـە ئـەو دوو ژانـرە قورسـترین ژانـری نـاو ئەدەبـن، کاتێـک دەڵێـم قـورس، مەبەسـتم قووڵیی نووسـەرە لەخوێندنـەوە و ڕۆشـنبیرییەکی بـێ هاوتـا لـە بابەتـە گشـتییەکاندا. جارێ ڕۆماننـووس پێویسـتی بـە زاکیرەیەکـی بـاش و دەرخکردنێکـی چـاک هەیـە، لێکدانـەوەی هەبـێ، تێگەیشـتنی تایبـەت و ڕوانگـەی هەبـێ، زمانـزان و خەیاڵـی جـوان بـێ، شـت بخوڵقێنێ.....تـاد. ناڵێـم تـۆ ئەمانـەت نییـە، بـەڵام هەسـتێک لـە خـۆت ڕابگـرە، بزانـە جگـە لـە هونـەری شـیعر و گێڕانـەوە، بـە چـی دیکـە توانایـی دەربڕینـی ئـەو هەسـت و نەسـتەی خـۆت هەیـە. بـرادەر هەیـە مێـژووی شـەڕی ناوەخـۆی بـە ڕۆمـان نووسـیوەتەوە، بـەڵام حیکایەتێکـی زۆر سـادە و بـێ بنەمـای هونـەری، یـان هاتـووە بەزمانـی ڕۆمـان باسـی پرسـی ڕیفرانـدۆم و کێشـە سیاسـییەکان دەکات، لەکاتێکدا ئـەو دوو نووسـەرە بەڕێـزە دەیانتوانـی، بـە ڕیگـەی دیکـە و فۆرمـی تـرەوە مەبەسـتەکانیان دەربـڕن.

کامەمـان ئامادەیـن خانووەکانمـان بدەینـە دەسـت ئەندازیـار و وەسـتای خـراپ، بێگومـان کەسـمان! ڕۆمانیـش وایـە تـۆ کـە ئەندازیـار و وەسـتایەکی بـاش نەبـی، بێگومـان ڕۆمانێکـی

خـراپ دەرخـواردی خوێنــەر دەدەی. نیگەرانــی خوێنــەر لەوەدایــە نــەک خــودی ڕۆمــان، چــاپ و بڵاوکردنــەوە، فرۆشــتن و سۆســیال میدیــا و ئینتەرنێــت و ئــەو شــتانە، کەرەســتەی کاتیــن و بەســەر دەچــن. شــیعر و ڕۆمــان، بەهاکــەی زۆر لەوانــە زیاتــرە، ناکرێ ئێمــە نیگــەران بیــن لەوەهــا نووســەرانێک، کــە بوونەتــە بارگرانــی بەســەر شــیعر و ڕۆمانــەوە، بــە منیشــەوە. ئێمــە دەبــێ خۆمــان هێنــدە گــەورە نیشــان نەدەیــن کــە لــە جەوهەریشــدا وا نیــن، مەبەســتم لــەوە، کەســێتی نییــە، بەڵکــوو دەمــەوێ بڵێــم وریــای خــۆت بــە، بزانــە بۆچــی خوڵقــاوی، بــۆ ئــەدەب و گێڕانــەوە، یــان بــۆ شــەڕە تفەنــگ و یــاری و هەڵپەڕکــێ؟!

سەرچاوە کوردییەکان:

– ســەرهەڵدانی ڕۆمانــی ئینگلیــزی، بــە کوردیکردنــی: ڕەئوف بێگەرد، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٩.

– ڕۆمــان چییــە؟، کۆمەڵێــک نووســەر، بــە کــوردی کردنــی: جــەواد مســتەفا، لــە بڵاوکراوەکانــی دەزگای موکریــان، چاپخانــەی خانــی، ٢٠٠٨.

– هونــەری ڕۆمــان، نووســینی: میــلان کۆندێرا، لــە ئەڵمانییــەوە کەریــم پەڕەنــگ بــە کــوردی کــردووە، لــە بڵاوکراوەکانــی دەزگای ســەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨.

– بونیــادی کارەکتــەر لــە ڕۆمانەکانــی (حوســێن عــارف)دا، جەوهــەر شــێخانی، چاپخانــەی ڕۆژهــەڵات، هەولێــر، ٢٠١٤.

– ئیســتاتیکای شــوێن لە ئەدەبدا، ســەباح ئیسماعیل، دەزگای چــاپ و بڵاوکردنــەوەی ئــاراس، چاپــی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩.

– ڕۆمانی کوردی خوێندنەوە و پرسیار، سابیر ڕەشید، دەزگای چــاپ و بڵاوکردنــەوەی ئــاراس، بەرگــی یەکــەم، چاپی یەکــەم، هەولێــر، ٢٠٠٧.

– ڕۆمــان – ژانری تەکنیکــە جوانەکان و ڕەگەزە فرە ڕەهەندەکان، عەلی عوسمان یەعقوب، بەرگی دووەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای سەردەم – سلێمانی ٢٠٢٠.

– زمانــی جادوویی، یــان ئۆنتۆلۆجیــای زمــان لــە گێڕانــەوەدا، جەبار عوسمان، لە چاپکراوەکانی پارێزگای ســلێمانی، چاپخانــەی کاردۆ، سلێمانی، ٢٠٢١.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

– بنيـة التشـابه بين المؤلـف وشـخصياته الروائيـة، عبدالرحمـن عمـار، منشـورات اتحـاد كتـاب العـرب – دمشـق ٢٠٠٧.

– الملحمـة والروايـة، ترجمـة: د. جمـال شـحيد، معهد الانمـاء الحضـاري، بيروت، ١٩٨٢.

– تحليـل الخطـاب الروائي (الزمـن، السـرد، التبئير)، سـعيد يقطين، الطبعـة الرابعـة، المركز الثقافي العربي، المغـرب، ٢٠٠٥.

– كتابـة الروايـة مـن الحبكـة الـى الطباعـة، لورانس بلـوك، ترجمـة وتقديـم: د. صبـري محمـد حسـن، دار الجمهوريـة للصحافـة، ٢٠٠٩.

– مدخـل لدراسـة الروايـة، جيريمـي هوثـرون، ترجمـة: غـازي درويـش عطيـة، دار الشـئوون الثقافية العامـة، بغـداد، ١٩٩٦.